

جهانگردی

و

سراکز علمی و

تحقیقاتی

بستر پیدایش سازمان اسناد علمی

ایران و اهداف و وظایف آن

بستر پیدایش

از زمانهای بسیار دور، در میان اقوام متمدن، تمرکز اسناد با ارزش در مکانی ویژه، برای حفظ و نگهداری و تسهیل در بازیابی، متداول بوده است. نتیجه حفاریهای باستانشناسان، نشانگر آنست که فراعنه مصر، پادشاهان ایران و هیاطله* به این امر توجه لازم داشته‌اند.

کشف بسیاری از لوحهای گلی به خط میخی مربوط به بایگانی اسناد اداری و مالی هخامنشیان و دوهزار و پانصد سند در شهر فسا متعلق به اشکانیان، نمایانگر آنست. در دوره‌های بعد که برای مکاتبات حکومتی کاغذ متداول شد، باز هم محل‌هایی خاص جهت نگهداشت اسناد ارزشمند در نظر گرفته شد و حتی غزنویان اسناد و مدارک خود را در سفرها و لشکرکشیها با خود حمل می‌کردند.

بنابراین در سده‌های مختلف، انگیزه قوی نزد ملل جهان برای نگهداری اسناد وجود داشته است. امروزه برای شناخت پیشینه اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... ملتها، باید به

تاریخ و فرهنگ ملی هر قوم رجوع کرد. گفتنی است که مورخان دوره‌های مختلف خواسته و ناخواسته، زیر فشار و خودکامگلی طبقه حاکم، ناگزیر به نگاشتن بوده‌اند و گاه رویدادها و حوادث در سایه تحریف تاریخی کمرنگ یا واژگونه نمایانده شده است. اما برای نسل ما و

آیندگان، در پژوهش‌های تاریخی، گذشته از آثار باستانی و ملی، سنگنبشته‌ها، کتب معتبر، آداب، سنن، روایات، فرهنگ عامیانه و محلی و... اسناد بجای مانده از نیاکان، نقشی بسیار تعیین‌کننده داشته و برجسته‌ترین ابزار تحقیق می‌باشند.

بنابراین می‌توان گفت که تاریخ مجموعه اسناد ملی و ارزشمند ملتی است که طی سالیانتمادی گردآوری شده است و حقایق گذشته را بدون هیچ داوری در خود در نهفته است. پس با حفظ و حراست اسناد ملی و تاریخی و بررسی موشکافانه آنها می‌توان چون آینه‌هایی شفاف، آرزوها، امیدها، پیروزی‌ها تلخکامیها و... ملتی را در ادوار مختلف شناخت و از تکرار ندامت‌کاریها و کردار نابخردانه گذشتگان جلوگیری نمود و راه را برای تعالی فرهنگ و تمدن هموار کرد. در کشور ما ایران با ایجاد مؤسسات دولتی بویژه پس از انقلاب مشروطه، با توجه به تحولات عظیم اجتماعی، فرهنگی و پیدایش و گسترش سازمانهای اداری، روزانه هزاران پرونده، نامه‌های اداری، یادداشت، فرم و... در بایگانیهای سازمانهای دولتی بصورت متراکم انباشته گردید. انبوه اوراق و پرونده‌های راکد و زاید تراکم فلج‌کننده‌ای را در ارکان دولتی موجب شد. با گذشت زمان مقدار معتناهایی از آنها ارزش خود را از دست داد. حجم انبوه اسناد و اوراق نه تنها مکان بازیابی سوابق را به هنگام نیاز، دچار اشکال

می‌کرد بلکه باعث ائتلاف منابع مالی و انسانی فراوانی می‌شد، افزون بر آن، هزینه‌های نگهداری آنها بر بودجه دولت کماکان سنگینی می‌کرد. بدین ترتیب مهمترین گنجینه‌های اطلاعاتی و پیشینه ملی در لابه‌لای انبوه اوراق زاید ناپدید و فراموش شده بود. این در حالی بود که کشورهای پیشرفته جهان، با امکانات وسیع و متناسب با نیازشان، جهت جمع‌آوری و نگهداری اسناد ملی خود، اقدام به ایجاد آرشیوهای ملی کرده بودند.

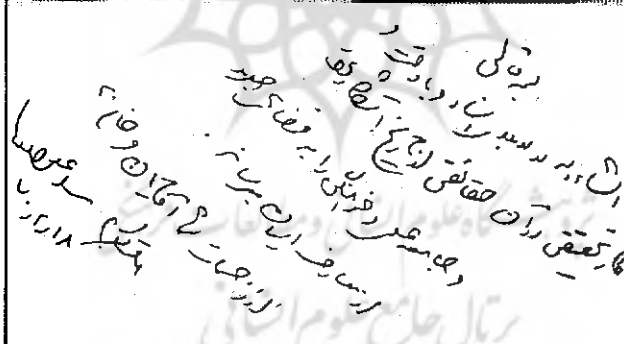
اقدامات نخستین ایران برای ساماندهی اسناد و بایگانیها

در سالهای ۱۲۸۰ الی ۱۳۰۹ ش. هیأتی فرانسوی - بلژیکی برای تنظیم اسناد گمرک ایران روشهای نوینی را به اجرا گذارد. در این زمینه هیأت وزیران در اردیبهشت ۱۳۰۹ ش. تصویب کرد که: «کلیه قراردادهای امتیازات و اسناد ایجاد هرگونه مؤسسه دولتی و سهام دولتی و قباجات و خالصجات و غیره به استثنای عهدنامه‌های سیاسی در اتاقی که وزارت مالیه در قصر گلستان مرکز اسناد دولتی قرار داده به ترتیب مقرر ضبط و حفظ شود».

وزارت دارایی در سال ۱۳۲۹ ش. پیش‌نویس لایحه قانونی امحای اوراق زاید را تنظیم کرد که بدلیل نارسایی لایحه، هیأت دولت با ارائه آن به مجلس موافقت نکرد.

در همین سالها، دکتر هربرت - ای - انجل مدیرکل آرشیو ملی امریکا، گزارشی بعنوان «اداره امور بایگانی و اسناد در ادارات دولتی ایران» تهیه نمود و لزوم تصویب و اجرای قوانین را جهت رفع مشکلات بایگانیها یادآور شد.

در ۱۳۳۴ ش. مؤسسه علوم اداری با دعوت از



نمایندگان تام‌الاختیار وزارتخانه‌ها، اقدام به برگزاری سمیناری به منظور مطالعه مشکلات بایگانیها در ایران نمود. این سمینار در تاریخ ۶ آذر ۱۳۳۴ ش. به استثنای دو وزارتخانه با شرکت نمایندگان کلیه وزارتخانه‌ها و تن از مشاوران آمریکایی تبار و چهار نفر متخصص در امور بایگانی و تعدادی از استادان آمریکایی برپا شد. مذاکرات بر پایه سه موضوع: ۱- تأسیس آرشیو ملی ۲- امحای اسناد زاید دولت ۳- اصول بایگانی

دولتی، بود. به دلیل اهمیت موضوع و سرعت عمل در تهیه لوایح، از جمع ۱۳ نفر نمایندگان وزارتخانه‌ها، سه نماینده امور خارجه، دارایی و کار انتخاب گردید تا با همکاری دو نفر مشاور آمریکایی، لوایح پیشنهادی را بررسی و کنکاش نمایند. اما هیچیک از طرحهای سه گانه مزبور به مرحله اقدام دولت و قوه مقننه نرسید. نخستین لایحه دولت با عنوان «قانون راجع به از بین بردن نوشته‌ها و اشیاء و اوراق غیرقابل استفاده موجود در بایگانیهای وزارتخانه‌ها و ادارات مستقل و بنگاههای دولتی» به مجلس تقدیم شد که مورد تصویب واقع نشد. علت عدم موافقت مجلس، محدود بودن هدف لایحه بر امحای اوراق و تشریفات طولانی و غیرقابل اطمینان از بین بردن اسناد راكد بود.

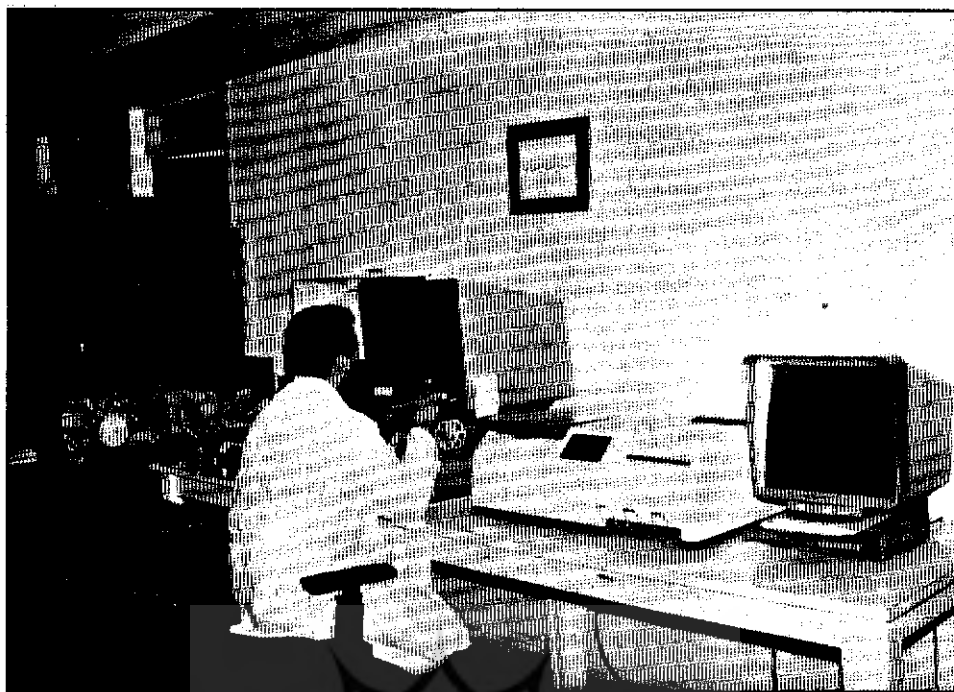
با تشکیل شورای عالی اداری، اقداماتی در ۱۳۴۱ ش. در زمینه‌های:

- تهیه لایحه امحای اوراق
- تهیه لایحه تأسیس آرشیو ملی ایران
- تشکیل انجمن بایگانیهای قسم خورده ایران انجام شد.

کارشناسان شورای عالی اداری اقدام

به فعالیتهای گسترده‌ای در زمینه شناسایی سطح کمی و کیفی اسناد راكد در تهران و شهرستانها نمودند. پس از آن، بنا به پیشنهاد شورای عالی اداری، هیئت وزیران مصوبه شماره ۴۰۶۲ مورخ ۱۰/۱۰/۴۳ را جهت تأسیس مرکز بایگانی راكد وابسته به نخست‌وزیری در تهران و شهرستانها اعلام نمود و دستگاهها مکلف به اعزام بایگان به مراکز مذکور شدند. وزارت آبادانی و مسکن نیز واگذاری و تخصیص زمینی به مساحت ۲۲۰۰۰

مترمربع با پیش‌بینی ۴ انبار سه هزار متری جهت مرکز بایگانی راکد در کوی کن به‌عهده گرفت. گزارش توجیهی طرح، تنظیم و جهت تأمین اعتبار به سازمان برنامه و بودجه ارسال شد. از سوی دیگر کارشناسان شورای عالی اداری نیز جهت کسب اطلاع دقیق‌تر از وضعیت بایگانیهای راکد، به دستگاههای دولتی اعزام شدند.



لایحه‌ای با ۶ ماده و ۳ تبصره تهیه و ضمن طرح در جلسه مورخ ۴۷/۱/۱۷، هیأت وزیران آنرا تصویب نمود.

فراکسیون پارلمانی لایحه‌ای مشتمل بر ۸ ماده و ۴ تبصره به تصویب رساند و از طرف دولت به مجلس شورای ملی ارائه شد. مدت یکسال لایحه مزبور در کمیسیونهای

ششگانه مجلس تحت بررسی قرار گرفت و در تاریخ ۴۸/۹/۶ به تصویب رسید و آنرا برای تصویب نهایی به مجلس سنا فرستادند که در مورخ ۴۹/۱/۲۲ لایحه قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران مشتمل بر ۸ ماده و ۶ تبصره به تصویب رسید. سپس لایحه جهت بررسی و تصویب مجدد به مجلس شورای ملی داده شد که پس از بررسی در کمیسیونهای مجلس در جلسه مورخ ۴۹/۲/۱۷ قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در مجلس شورای ملی به تصویب نهایی رسید و به دولت ابلاغ گردید.

علی‌ایحال، در خدمات آرشیوی سازمان اسناد ملی ایران - که یکی از مراکز مهم اطلاع‌رسانی تاریخی کشور است - در حال حاضر قریب چهار میلیون سند که همواره روبه افزایش است، بابه‌گیری از پیشرفته‌ترین امکانات و تجهیزات، آماده ارائه و بهره‌برداری است.

آب طلا تحریر یافته و فرمان خطی است از سلطان عثمانی که از قسطنطنیه در سال ۱۳۴۴ ق. صادر شده است متأسفانه بوضع رقت‌آوری در قوطی حلبی نگهداری گردیده که بایستی هر چه زودتر اقدام به تعمیر و اصلاح آن بشود و نیز تعداد ۱۰ طومار از عهدنامه‌های قدیمی موجود است که احتیاج به محافظ مخصوص داشته... و در همین راستا، گزارشهای رابطین دیگر وزارتخانه‌ها نیز حکایت از آشفتنگی و نابسامانی اسناد ملی کشور داشت.

برنامه اصلاح و بهبود بایگانیها از سوی سازمان امور اداری و استخدامی کشور با برگزاری همایش‌ها و ارائه برنامه‌های آموزشی متعدد، و نیز با تهیه و ارسال طرحهای اصلاح بایگانیها، استمرار یافت. تا اینکه لایحه تأسیس سازمان اسناد ملی ایران از سال ۱۳۴۴ در دست بررسی و تهیه قرار گرفت و با تجدید نظر مجدد در تاریخ ۴۵/۸/۲۳ به هیأت دولت ارائه شد. لایحه مزبور توسط کمیته‌ای خاص بررسی شد و وزارتخانه‌ها نیز نظرات و پیشنهادهای خود را در این خصوص اعلام کردند کمیسیون مربوط نیز

سپس طی بخشنامه شماره ۲۳۶۵۰ مورخ ۴۵/۶/۲۵ نخست‌وزیری مقرر شد، کلیه وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی یکنفر را به عنوان نماینده مجرب در امور اداری و بایگانی به سمت رابط امور اسناد راکد، به سازمان امور اداری و استخدامی کشور معرفی نمایند. تعداد رابطین اسناد که به ۴۰ نفر رسیده بود پس از طی آموزش توجیهی و آغاز برنامه‌های امور اسناد دستگاهها، در تالار اجتماعات سازمان امور اداری و استخدامی کشور، با کارشناسان سازمان جلساتی داشتند و مشکلات بایگانیهای خود را مطرح می‌ساختند. مع‌الوصف عدم تأمین اعتبار ساختمان مرکز بایگانی راکد و مشکلات موجود در بایگانی دستگاههای دولتی که عمدتاً عدم مکان مناسب، کمبود نیروی انسانی و وسایل مورد نیاز بود، همگی در عدم موفقیت برنامه‌ها تأثیر داشت. در گزارش مورخ ۴۵/۱۰/۱۴ رابط اسناد وزارت امور خارجه آورده شده است:

«در بازرسی اخیر بایگانی راکد مشاهده گردید که یکی از اسناد بسیار معتبر که متن آن با

اهداف و وظایف سازمان اسناد ملی ایران

- شناسایی، گردآوری و نگهداری اسناد ملی در سازمانی واحد و فراهم آوردن شرایط و امکانات لازم برای دسترسی عموم بویژه مورخان و پژوهشگران.

- صرفه‌جویی در هزینه‌های اداری و استخدامی کشور، از طریق تمرکز پرونده‌های راکد وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت.

- امسحای اوراق زایید و فاقد ارزش وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت، از طریق بررسی و ارزشیابی سوابق راکد آنها.

- تدوین مقررات و ضوابط مورد نیاز برای بهبود روشهای ثبت، ضبط و بایگانی اسناد و اوراق دستگاهها و راهنمایی آنها در جهت دستیابی به روشهای نوین بایگان.

جایگاه سازمان

سازمان اسناد ملی ایران، دستگاهی است

وابسته به سازمان امور اداری و استخدامی کشور که شورایی مرکب از افراد زیر، آنرا در تحقق اهدافش یاری می‌کند:

- ۱- وزیر امور خارجه
- ۲- وزیر فرهنگ و آموزش عالی
- ۳- دادستان کل کشور
- ۴- دبیرکل سازمان امور اداری و استخدامی کشور

۵- دادستان دیوان محاسبات

و اینک سند آرشیوی آماده عرضه و نگارش است. گاه همتگری از سازمان و گاه از متن جامعه، دست به قلم برده، زوایای تاریک برهه‌ای از تاریخ میهن را از لابه‌لای آن روشن می‌سازد و گاه تشنه جوینده‌ایست که یار را در خانه دارد و گرد جهان می‌گردد!

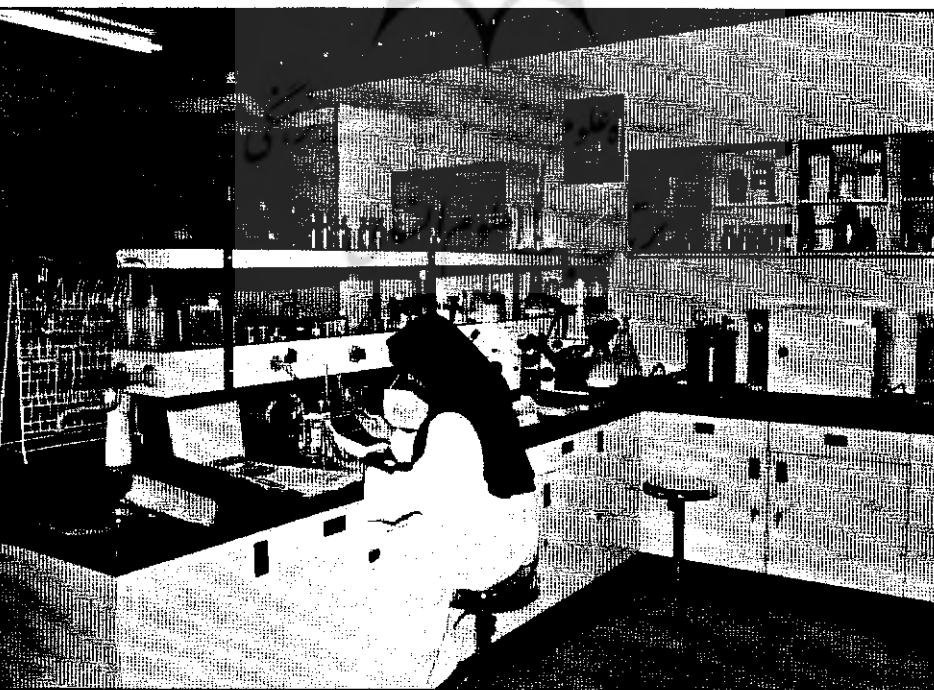
۶- دو نفر از اشخاص متبحر در تاریخ و فرهنگ ایران

۷- رئیس سازمان (دبیر شورا)

چکیده وظایف شورای مزبور، تشخیص اوراق زایید، تصویب آیین‌نامه‌های چگونگی بررسی و نقل و انتقال سندهای ملی، تصویب مقررات تنظیم و نگهداشت اسناد عادی و محرمانه و... می‌باشد.

سند از دیدگاه قانون و مقررات سازمان:

کلیه نوشته‌ها، نامه‌ها، گزارشها،



صورتجلسه‌ها و صورت‌مجلس‌ها، قراردادها و

عهدنامه‌ها، ابلاغ‌ها و فرمانها، نمونه‌ها و فرم‌ها، دفاتر و پرونده‌ها، قبوض، نسخه‌ها، بازنامه‌ها و مدارک و سوابق تحصیلی، نمودارها، نقشه‌ها، عکس‌ها، کلیشه‌ها، فیلم‌ها و میکروفیلم‌ها، صفحه‌ها و نوارهای ضبط صوت و سایر اسناد و مدارکی که در دستگاهها تولید و یا به آنها می‌رسد و از لحاظ اداری، مالی، اقتصادی، قضایی، سیاسی، فرهنگی، علمی، فنی و تاریخی، دارای ارزش نگهداریست اتلاق می‌شود.

روند گردآوری اسناد

سازمان به شیوه‌های زیر اسناد ملی و دارای ارزش نگهداری را گرد می‌آورد:

- ۱- از بایگانی دستگاهها.
- ۲- از اشخاص و بیوتات (اهدایی، خریداری، امانی).
- ۳- اعاده اسناد (اصل، تصویر، میکروفیلم و...) از آرشیو دیگر کشورها.

رستخیز اسناد در سازمان

سند پس از ورود به سازمان، در ایستگاههای مختلف بازیافت، دست به دست می‌شود. نخست شناسنامه‌ای مختصر برای هر پرونده تهیه و انگهی مورد به مورد، طبقه‌بندی می‌شود. اسناد طبقه‌بندی شده، پس از غبارروبی و ضد عفونی، در صورت آسیب دیدگی، با دستان هنرمند سندگران، مرمت

می‌شود. سند که اکنون زندگی نوینی آغاز کرده، یا

سقوط و ظهور دولتها، کاپیتولاسیون، قراردادهای معاهدات، جنگلها و صلحها، روابط بین‌الملل، جنگهای جهانی اول و دوم، اختلافات مرزی، مبلغان مذهبی و میسیونهای فرنگی، مطبوعات، اوراق عمومی، قحطی و خشکسالی، تأسیس سازمانها، شهرداریها و گمرکات، نفوذ و دخالت بیگانگان در کشور، نمایندگان خارجی، تحولات صنعتی و ماشینی، اصلاحات ارضی، مالیاتها و عوارض، شوراها و انجمنها، دانشگاهها و مدارس، عمران و آبادانی، کشف حجاب، متحدالشکل‌سازی لباس، انقلاب سفید، بخشنامه‌ها، زمینه‌های پیدایش انقلاب اسلامی و...

پانویسها

* هیاطله Hayatela [فت. هیطل، هیطال = هپتالیان] هونها (م.م) در سال ۳۰ قبل از میلاد یکی از طوایف چینی بنام گویشانک دولتی تشکیل داد و رؤسای آن‌هم در زمان فرمانروایی اوگوست با دولت روم مراوده داشتند...

فرهنگ فارسی معین، ج ۶

سازمان به شیوه‌های زیر اسناد ملی و دارای ارزش نگهداری را گرد می‌آورد:

- ۱- از بایگانی دستگاہها.
- ۲- از اشخاص و بیوتات (اهدایی، خریداری، امانی).
- ۳- اعاده اسناد (اصل، تصویر، میکروفیلم و...) از آرشیو دیگر کشورها.

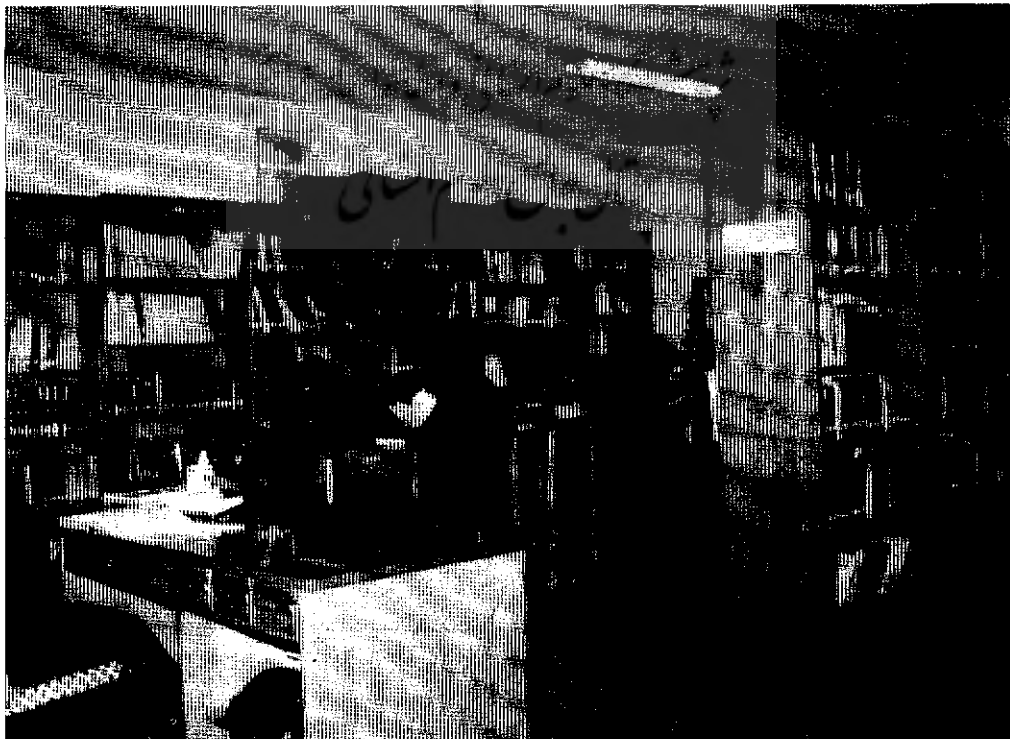
سرفصل برخی موضوعات اسناد موجود در آرشیو ملی کشور، از این قبیل است:

آداب و سنن، گویشها، فرهنگ عامه، جشنها و مراسمها، درگیری طوایف، ایلات و عشایر، ابنیه، جغرافیا، اماکن متبرکه، قیامهای ملی و محلی، احزاب و جمعیتها، جریانهای سیاسی، رجال، مشروطیت، نهضت‌های اسلامی و روحانیون، تنشهای اجتماعی، نهضت‌های تنباکو، جنگل و نفت، کودتاها، عزل و نصبها، زندانیان سیاسی،

به عرصه آرشیو می‌گذارد و چونان گوهی گرانبها «در گنجینه اسناد» درخشیدن می‌گیرد و قلم زرنگار پژوهندگان جوینده را به تفسیر می‌خواند.

و اینک سند آرشیوی آماده عرضه و نگارش است. گاه هم‌نگری از سازمان و گاه از متن جامعه، دست به قلم برده، زوایای تاریک برهه‌ای از تاریخ میهن را از لابه‌لای آن روشن می‌سازد و گاه تشنه جوینده‌ایست که یار را در خانه دارد و گرد جهان می‌گردد!

علی‌ایحال، در خدمات آرشیوی سازمان اسناد ملی ایران - که یکی از مراکز مهم اطلاع‌رسانی تاریخی کشور است - در حال حاضر قریب چهار میلیون سند که همواره روبه افزایش است، بایبره‌گیری از پیشرفته‌ترین امکانات و تجهیزات، آماده ارائه و بهره‌برداری است. سازمان، ضمن پذیرش محققان و دانشجویان علاقمند به عضویت در آرشیو، خدمات لازم را در زمینه‌های مختلف تحقیقی به ایشان عرضه می‌نماید.



لزوم گردآوری و تمرکز اسناد راکد کشور و راهاندازی آرشیو ملی از زبان نمونه مکاتبات



وزارت اطلاعات

دردگه دزیرینا
۵/۱۷

اداره
شماره ۱۵۸ / ۲۲ / ۲۹۹۴
تاریخ ۱۶ / ۵ / ۱۳۴۲
پیوست

سازمان امور اداری و استخدامی کشور

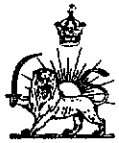
چون در نظر است در سیستم بایگانی اداره کل مطبوعات وزارت اطلاعات و آرشیو مطبوعاتی آن اداره کل تجدید نظر کنی بعمل آید .
خواهشمند است دستور فرمایند یکی از کارشناسان مطلع آن سازمان که تخصص کامل در شیوه های نوین بایگانی داشته و از هر لحاظ مورد اطمینان باشد برای همکاری در اجرای این منظور انتخاب و معرفی گردد .

رئیس سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
رئیس هیئت مدیره و مدیر عامل

[Handwritten signature]

دفتر سازمان امور اداری و استخدامی کشور
شماره ۹۴۴
تاریخ ۱۷ / ۵ / ۴۲
قسمت اسناد دولتی

[مکاتبه وزارت اطلاعات با سازمان امور اداری و استخدامی کشور]



وزارت دارایی

اداره
تاریخ ۱۳۴۷ / ۲ / ۵
شماره
پیوست

جناب آقای دکتر بهرام ریاست محترم آرشیو ملی

پیرو تفاهات مورخ ۸ / ۲ / ۴۶ و مذاکرات حضوری هطف برونوشت مرفوسه
شماره ۲۱ / ۱۹۲۹ - ۲۲ / ۵ / ۴۶ سازمان امور ادارگی و استخدا می کشور با ستحضار
عانی میرساند .

تاکنون متصدیان مربوطه نسبت به پیشنهادات کمیته فنی رابط امور اسناد راکد
وتهبه مقدمات وسایل کار اندامی بعمل نیاروردند و معلوم نیست تکلیف پرونده های
بی شمار راکد سنواتی که چون کوهی در زیر زمینها مخلوط بر روی هم انباشته شده
(در قبالتقدیم لایحه امحا' اوراق زائد بمجلسین) چه خواهد شد لذ اباردیکر
مزاحم آنجناب شده مراتب جهت مزید اطلاع و دستور مقتضی معروض میدارد .

باتقدیم احترام . رئیس کمیته فنی رابط امور اسناد راکد وزارت دارایی

حسین شهیدی

[مکاتبه وزارت دارایی با رئیس آرشیو ملی]



جمهوری اسلامی ایران

رئیس جمهور

۶۵۳۱۶

۲۷ / ۱ / ۱۳۶۹

" بسم الله الرحمن الرحيم "

بخشنامه به کلیه وزارتخانه‌ها و موسسات و شرکت‌های دولتی

نظریه اهمیت نقش آرشوا (سازمان اسناد و مدارک) به‌ویژه در نگهداری اسناد و مدارک دولتی و تاریخی چون لازم است کلیه اسناد و مدارک و اوراق دولتی مضبوط در پایگانی‌های راکد در دستگاه‌های موضوع این بخشنامه، شناسایی و آن دسته که ارتظر تاریخی-سیاسی و دیگر اسناد، ارزشمند منظر می‌رسند نگهداری و عنداللزم مورد مرمت و بازسازی قرار گرفته و صورت مجموعه‌ای درآمده بحیثی قابل دسترسی همگان به‌ویژه محققان و پژوهشگران و مجامع و مراکز علمی و پژوهشی باشد، مقتضی است کلیه مسئولان این بخشنامه همکاری لازم و بی‌کسری را با سازمان اسناد ملی ایران که متولی این امور بوده معمول داشته‌اند بطوریکه ارتاریخ ابلاغ این بخشنامه حداکثر ظرف مدت یکسال با توجه به دستورالعملیاتی که توسط سازمان مذکور صادر می‌شود تمامی اسناد و مدارک پیش‌گفته شناسایی و موجبات انتقال آنها به سازمان اسناد ملی ایران فراهم شده باشد. آقایان وزرای محترم مسئول حسن اجرای این بخشنامه می‌باشند.

سازمان اسناد ملی ایران گزارش به‌شرفت‌کنار و همکاری دستگاه‌های راناجمبول نیازم برود انتظار به استجاب اراده خواهد داشت.

اکبر هاشمی رفسنجانی

رئیس جمهور

[بخشنامه رئیس جمهوری محترم اسلامی ایران]